

INGLIZ TILIDA QAYG'U METAFORASI TUSHUNCHASI

SH.KALIMBETOV

UZDJTU, TASHKENT

Metafora 2000 yildan ko'proq vaqt davomida ritoriklar va adabiyotshunoslarning an'analari til masalasi sifatida qaraladi. Aristotelning fikri - "metafora narsaga boshqa narsaga tegishli nom berishdan iborat" (Ricoeur, 1978, b.13) - asrlar davomida metafora bo'yicha g'arb nazariyalarida hukmronlik qilgan. Ushbu tushuntirishga asoslanib, metafora dekorativ hisoblanadi va ornamental xarakterga ega, shuning uchun oddiy til tizimlaridan tashqarida favqulodda yoki majoziy lingvistik iboralar to'plami. Lekin kognitiv tilshunoslik kognitiv fanning tilni tushunishga integratsiyalashuvi mahsuli sifatida metafora tushunchasiga yangi nuqtai nazarni ochadi. Til uchun bezak sifatida qadrsizlanish o'rniga, metafora biz boshdan kechirayotgan kognitiv dunyoni shakllantirishga yordam beradigan kuchli vositaga aylantiriladi. Bu til emas, balki fikrlash masalasidir.

Kognitiv tilshunoslikda metafora kontseptualga ishora qiladi metafora, undan farqlanishi kerak metaforik lingvistik iboralar. Kontseptual metafora odatda metafora tashuvchi tuzilma sifatida yoritiladi bitta kontseptual domendan (manba domen) gacha boshqa (maqsadli domen) to'g'ridan-to'g'ri (Lakoff va Jonson, 1980; Jonson, 1987; Lakoff va Tyorner, 1989; Tyorner 1991). Ushbu ta'rifda "kontseptual domen" degani bilimlarning keng tashkiloti. Shunday qilib, metafora imkon beradi mavhum, tuzilmagan mavzuni atamalar bilan tushunishimiz kerak yanada aniqroq. Va tushunish juda katta atrofdagi asosiy tana tajribalariga asoslangan dunyo. Buni Lakoff eksperimentalizm yoki deb atagan eksperimental realizm. Ammo unga ko'ra, eksperimentalizm boshqasi bo'lishi kerak bo'lgan ob'ektivizmdan farq qiladi "asosiy realizm".

Bu erda ob'ektivizm ma'noni mustaqil ravishda belgilaydita'fakkur mavjudotlarining tabiati va tajribasi, eksperimental realizm gavdalanish nuqtai

nazaridan, ya'ni ma'no jihatidan xarakterlaydi bizning jamoaviy biologik imkoniyatlarimiz va jismoniy va ijtimoiy tajribalar bizning muhitimizda ishlaydi. (Lakoff, 1987, b.266).

Tuyg'u, inson tajribasining eng markaziy va keng tarqalgan jihatlaridan biri sifatida, metafora insonning tana tajribasi bilan cheklanganligini ko'rsatish uchun yaxshi platforma bo'lib xizmat qiladi. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, inson hissiyotlari tana jarayonlari va faoliyati nuqtai nazaridan metaforik tarzda kontseptsiyalangan. Joriy tadqiqot tajriba almashishni o'rganishning davomidir hissiy metafora bo'yicha ba'zi fundamental qarashlarni mustahkamlashga harakat qilib, qayg'u metaforasining kontseptualizatsiyasiga ta'sir qiladi.

An'anaviy ritorika tadqiqotida metafora ritorik hodisaning bir turi bilan chegaralanadi. Keng ma'noda, bir borliqni tavsiflovchi so'z boshqa shaxsni tasvirlash uchun qo'llaniladigan metafora o'xshashlik, boshqa metafora bo'lmagan tildan ajralib turadigan apellyatsiyadir. Tor ma'noda metafora o'xshatishning bir turiga ishora qiladi.

Klassik nazariyalarda metafora, odatda, eng asosiysi, ritorik trope yoki nutq figurasi sifatida qaraladi, bu erda bir-biriga bog'liq bo'lmagan ikkita ob'ekt o'rtasida "yoqish" yoki "kabi" dan foydalanmasdan taqqoslash amalga oshiriladi. Bu bir ob'ektning xususiyatlarini boshqasiga o'tkazishdir.

Psixologiya, tilshunoslik va antropologiya yutuqlari bizning tilimiz metaforaviy tuzilgan va bizning idrokimiz metaforik xususiyatga ega ekanligi haqidagi ajoyib kashfiyotni ochib beradi. Shunday qilib, metaforani idrok etishning yangi usuli, ya'ni kognitiv yondashuv paydo bo'ladi. Kognitiv lingvistik tadqiqotlarda metafora kundalik hayotda keng tarqalganligi aniqlangan. Kognitiv tilshunoslikning taniqli namoyandalari Lakoff va Jonson (1980) ta'kidlashicha, biz o'ylaydigan va harakat qiladigan oddiy kontseptual tizimimiz tubdan metaforik xarakterga ega. Bu nuqtai nazardan metafora nafaqat so'zlar yoki lingvistik iboralar, balki tushunchalar masalasidir. Metafora til uchun bezak bo'lishni to'xtatadi, lekin odamlar yashaydigan qimmatli kognitiv vositaga aylanadi.

Tuyg'u inson tajribasining eng markaziy va keng tarqalgan jihatlaridan biridir. Tuyg'ular ko'p qirrali bo'lib, ularda his-tuyg'ular va tajriba, fiziologiya va xatti-harakatlar, bilish va kontsepsiya ishtirok etadi. Uzoq vaqt davomida his-tuyg'ular mavzu sifatida psixologik tahlilga o'tkaziladi, ko'proq beriladi psixologiyaning imtiyozli mavzusi bo'lish. Bu holat tilshunos faylasuflar, antropologlar va tilshunoslarning, jumladan Kövecses (1994a, 2000) va Wierzbicka (1992) sa'y-harakatlari tufayli keskin o'zgardi. Tuyg'u tili aslida o'ziga xos qiziqarli tadqiqot sohasini tashkil qilishi mumkin. Albatta, his-tuyg'ularning o'zi lingvistik narsalar emas, garchi Uilyam Jeyms tomonidan ishlab chiqilgan jismoniy buzilishlar to'lqini sifatida qiziqarli manzaralar yoki tovushlarni idrok etish yoki hayajonli g'oyalar poezdining o'tishi bilan birga keladi, ularga nofenomenal kirish til orqali amalga oshiriladi. Tuyg'u so'zlari ekspressiv va tavsiflovchi funktsiyalarga bo'linadi. Tuyg'ularni to'g'ridan-to'g'ri ifoda eta oladigan "oh, woo" kabi so'zlar ifodali. "Anger, sadness, va love" kabi his-tuyg'ularni tasvirlaydigan boshqa tuyg'u so'zlari tavsiflovchi so'zlardir. Ushbu dissertatsiyadagi tadqiqotlar faqat shularga qaratilgan ta'riflovchi tuyg'u so'zlari, xususan, "qayg'u" so'zi paydo bo'lgan metaforik iboralar, shu jumladan, qayg'uni etkazish uchun konseptual va konnotativ yoki hatto stilistik tarkibni o'z ichiga oladi. Kognitiv nuqtai nazardan his-tuyg'ular metaforada eng ko'p ifodalanadi. Kövecses «Tuyg'u va metafora» asarida his-tuyg'ularning ko'p tomonlarini metaforadan tashqari kontsepsiyalash mumkin emasligini mustahkamlaydi. Quinn (1987), Kövecses (1994a, 1995b) kabi olimlar roli va mumkin bo'lgan hissasini tasdiqlaydilar.

hissiy tajribani kontseptuallashtirishga kontseptual metaforalar va metonimiyalar. Tuyg'uning qiyinligi bilan kurashish qiyin bo'lgani uchun, metafora fiziologik ongini tashqariga chiqarish uchun ko'prik sifatida ishlatiladi. Buning sababi shundaki, bilish hissiyotni metaforik tushunishimizda muhim rol o'ynaydi. Metaforani o'rganishga yondashuvlar orasida emotsional yondashuv metaforalarning his-tuyg'ularni ko'rsatish yoki uyg'otish qobiliyatiga urg'u beradi. Boshqa qarashlardan farqli o'laroq, metafora ma'lumot beradi, emotsional nuqtai nazar, metafora his-tuyg'ularga ta'sir qilish qobiliyatiga ko'ra tom ma'nodagi tildan tashqariga chiqishini ta'kidlaydi. Uning ekstremal

versiyasida bu nuqtai nazari metaforik iboralar umuman kognitiv mazmunga (ma'noga) ega emas, balki faqat ta'sirchan vosita sifatida xizmat qiladi. Boshqa tomondan, o'rta va engil versiyalar ikkalasi ham metaforaning kognitiv mazmunini tasdiqlaydi, lekin bunday mazmunni etkazish ularning asosiy vazifasi emasligiga rozi. Bu Morganning maqsadi degan taklifiga biroz mos keladi metafora qilish hissiyotni etkazishdir. Biroq, barcha metaforalarning o'ziga xos hissiyotli ekanligi haqidagi fikr, har qanday ma'noda, ishonarli emas. "They can be emotive" cited from Beardsley, "and many of them are; they do not have to be" (1958, p.135).

Metaforiya bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlar olib borildi ingliz va boshqalarda his-tuyg'ularni ifodalash tillar (Lakoff, 1987; Lakoff & Jonson, 1980; Lakoff va Kövecses, 1987). Beshta asosiy tuyg'udan toifalar, ko'p narsa ko'proq odatiy his-tuyg'ularga qaratilgan G'arb madaniyatidagi g'azab, sevgi va baxt kabi. Soley ingliz tilidagi tadqiqotlar yoki qiyosiy tadqiqotlar o'tkazildi Lakoff va Kövecses (1987), King (1989) tomonidan qilingan g'azab; Lakoff va Jonson (1980), Kövecses (1988) sevgi haqida. Ularning ko'pchiligi odam ustidan sakrab o'tishga harakat qilishadi madaniy universallikni izlashda hissiyotlarning konfiguratsiyasi unda.

Boshqa tomondan, "qayg'u" tuyg'ularining asosiy toifasi ingliz tilida kamroq markaziy rol o'ynaydi, shuning uchun faqat oz miqdordagi tadqiqotni topish mumkin. Barselona (1986) kognitiv lingvistik nuqtai nazardan qayg'u uchun metaforalarni tahlil qildi. G'amginlik odatda asosiy his-tuyg'ularni o'rganish bilan birga o'rganiladi.

Metaforani o'rganishning dalillari shuni ko'rsatadiki, mavhum hodisalarning kognitiv modellari haqiqatan ham atrofdagi dunyodagi asosiy tana tajribalariga asoslangan. Qayg'u metaforasining kontseptual tuzilmalari tana tajribasiga asoslangan va cheklanganligi ko'rsatilgan. Til iboralarida qayg'uni kontseptsiyalash uchun fiziologik va fazoviy tajriba qo'llaniladi. Ushbu hujjat ba'zi asosiy da'volarni kuchaytiradi kognitiv nuqtai nazardan metafora yoki aniqrog'i hissiyot metafora: Kontseptual hissiyot metafora kognitiv universallik bilan tavsiflanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Kövecses, Z. (1994a). Ordinary language, common sense, and expert theories in the domain of emotion. In J. Siegfried (Ed.), *The status of common sense in psychology*. Norwood, NJ: Ablex.
2. Lakoff G. *The contemporary theory of metaphor // Metaphor and Thought*. – Cambridge: CUP, 1993. – P.82 – 132.
3. Lakoff G., Kövecses Z. *The cognitive model of anger inherent language and thought*. – Cambridge: CUP, 1987. - p. 195–221.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. - Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
5. Russell J. *A circumplex model of affect // Journal of personality and social psychology*, 1990. Vol.39.